

Peru Abarka: Herri fikzioatik herri baten mitora*

Anjel Lertxundi Jna.

Idazlea.

Análisis de Peru Abarka en el contexto de la época en que se escribió, como reflejo de los cambios surgidos en Euskal Herria a consecuencia de la Guerra de la Convención.

Se enfatiza la visión contraria de Mogel ante las “malas costumbres vascas” y su intento de dignificar las mismas y, en general, al hombre vasco.

Peru Abarka obraren azterketa idatzi zeneko garaia kontutan edukita. Hau da, Konbentzio-gerraren ondorioz Euskal Herrian gertatu ziren aldaketen azterketa.

Mogelek “euskal ohitura txarren” aurka egin zuen eta ohiturak duintasunez janzten saiatu zen, baita euskalduna bera ere.

An analysis of Peru Abarka in the context of the period in which it was written, as a reflection of the changes that arose in the Basque Country as a result of the War of the Convention.

Emphasis is placed on Mogel's vision, which was opposed to the “bad Basque customs”, and his attempt to dignify these customs and the Basque man in general.

---

* Anjel Lertxundik emandako hitzaldiaren hitzez hitzeko transkripzioa.

Arratsaldeon, mila esker, Joseba¹.

Joseba zioenez, *Peru Abarka* 1881.an argiratu izana da Mogel hona ekartzearen arrazoia. Egia da *Peru Abarka* liburua lehenagotikan ere ezagutzen zela eskuz esku, batez ere aipazen artean nahikoa zabaldu zelako, baina egia da oso berandukoa dela argitarapena.

Hala ta guztiz ere, nire ustez, nahiz argitaratu gabe egon hainbeste denboran, eragina askoz ere haundiagoa izan zuen hori baino.

Segurasko, nik esango ditudan gauza batzuek gero Txomin Agirreren jokabidea ulertzen gehiago lagunduko dutelako, hau da, literaturan ez dut uste gauzak txirripaz gertatzen direnik, saltoka eta, zera, kasualitatez: lotura asko eta ezkutuak egoten dira fenomenoaren artean eta askotan lotura horiek ez dira oso ohikoak, ia ikustezinak ematen dute, baina egon badaude eta euskal literaturan, dudarik ez, behar bada txikia delako, errezagoa da loturak egotea ere, garai batean, behintzat.

Niretzat inportantea da aipatzea *Peru Abarka* noiz idatzita dagoen. Jartzen baldin badegu fetxa, data, gutxi gora behera mila zortzirehunean, ez baitago garbi mila zortzirehunean izan zen, mila zazpirehun ta larogei ta hemezortzian inguru horretan zela bai, orduan kontuan hartu behar dugu Konbentzio Gerratearen garaian gaudela eta gero frantzestearen arteko gorabehera horretan guztian.

Konbentzioak Hego Euskalherria hartzen du, eta Bilbo, Gazteiz, Gipuzkoa. Gipuzkoako Diputazioak, halako zera bat, halako Frantziako gobernuari, konbentzi delakooari, halako eskari bat egiten dio, hain zuzen ere, errespetatu ditzan hemengo legeak eta abar. Pentsatuko duzue Parisen, orduantxe, iraultzaaren aparretan zeudenean, zer axola izango zitzaizen gipuzkoarren eskabideak, Frantziak Espainiarekin zueen tratu bera eskatzen.

Ni ez naiz aditua gorabehera hauetan, baina dudarik ez dut egiten garai horretan badaudela kontu oso inportanteak eta gero markatu dutenak ideologikoki Euskalherria eta nolabait baita Sabino Aranaren sorrera ere, nolabait Sabino Arana baino ia ehun urte lehenago kokatu beharko litzatekeela nazionalismoaren hastapena.

Labur esanda edo labur adierazita, Mogel monarkizalea da. Mogelek bere liburuetakoa batean argi aipatzen du bere sinesmena erregearenganako eta erregeari jaungoikoarengandik datorkiola agintea, hau da, monarkia absolutoarekiko atzikimendua. Baina hemen fenomeno kurioso bat gertatzen da: Konbentzioko Gerratarekin eta frantsestearekin, nire ustez lehendabiziko aldiz inbasio hauek gertatzen direnean, gerra hauek direnean eta abar, nolabait euskaldungoak edo euskaldungoaren zati handi batek, halako hausnarketa bat

---

¹ Joseba Agirreazkuenaga, hitzaldiaren aurkezlea (Editorearen oharra).

egitera behartzen du bere burua. Batetik, inbasio horiek Espaina dute helburu, baina bestetik, inbasio horietan Euskalherria da inbaditua. Eta orduan, horrek nolabait halako autokontzientzia bat dakarkio Euskalherriari.

Nik uste dut, garai hartan badirala horri buruzko testigantza asko ta asko eta nire adiskide bat tesis doktoralareko material mila aritu da Zarautzko frantziskotarren liburutegian, hain zuzen ere, *Peru Abarka* aurkitu zen toki berean. Sermolari pila bat dago han garai hartakoa, hemeretzigarren mende hasierakoa, eta hor aldaketa ideologiko bat nabarmentzen da, kontzientzia euskaldun baten suspertzearena.

Nik uste dut, alderdi askotatik begiratuta, Mogel aldaketa guzti horien ispi-lu dela guretzat eta literaturaren, gure literaturaren, historian.

Beste aldetik, gertakizun historiko horien artean, baita ere, labur badarik ere, aipatu beharra dago, zerak, Azkoitiko zalduntxoak- Haiekin harreman haundiak izan zituen Mogelek. Eta Mogelek duen kezka nagusia eta Munibek eta Abarrek zuten kezka nagusia bat datoz.

Mogelek liburu guztietan, bai erlijiozkoetan, eta baita Peru Abarkan ere, heziketari buruzko kezka izugarria dago.

Haurren heziketari buruzko kezka, eta baita emakumeena ere. Kontutan hartu gero bere iloba Bixenta Mogel oso gauza harrigarri baten protagonista izan zela gure herrian: ikasketa apartak egin zituen, eta latina eta grekera ere ikasi zituen, osabaren laguntzarekin, eta gero beste hainbat apaizen laguntzarekin.

Hezkuntzarekiko kezka izugarri hori du Mogelek.

Zer gertatzen da? Hor badago halako kontzientzi bat Mogelengan eta behin eta berriro bai Peru Abarka-n eta bai kristau doktrinari buruzko liburuetan agertzen dena: euskaldunen ohitura txarren kontrako jarrera bat.

Mogelek esaten du bera ibilia dela toki askotan. Badakizue Mogel ikasia zela Kalaorran eta ibili zela inkizizioarekin harremanetan eta abar. Molegek, bada, dio lurralde askotan ibili dela eta inon ez duela ikusi Euskalherrian bezelako ohitura txarrik, edariarekiko joerarik eta dantza lizunetarako joerarik eta abar.

Eta hori, ideia hori, behin eta berriro adierazten duen kontua da.

Gertatzen dena da, orduan, horren aurrean zerbait eraiki behar duela. Eredu txar horreen aurrean, eraiki behar du halako euskaldunaren prototipo bat. Baina, Ana Toledok² aipatua duen bezela, Txomin Agirrek kanpoko eredu eta etxekoa kontrajartzen dituen bezala, Mogelek etxeko eredu hartzen du, hain zuzen ere, etxeko eredu gaitzesteko.

---

² Ana Mª Toledo emandako hitzaldiaren aipamena (Editorearen oharra).

Humboldt Mogelen laguna izan eta Mogeekin harreman haundiak izan zituen. Humboltek dio, hona etortzen denean, ikusten dituela nonnahi galtzen ari diren edo ia era bat galdu diren ipuin herrikoien saga ugarien aztarnak oro.

Baina hortik gelditzen direla gauza solte batzuk eta abar, baina sekulako aberastasun bat egon behar zuela Euskalherrian, berak entzun eta jasotzen dituen adibide eta adierazpideen arabera.

Saga horietako bat, Peru eta Marixerena, oso zabaldua Bizkaian, baina ez bakarrik Bizkaian, baita Euskalherri osoan ere, oso saga garrantzitsua izan da gure familietan. Denok dakizuen bezala, Peru ta Marixeren ipuinak era askotarikoak dira, baina badituzte halako ezaugarri amankomun batzuk han eta hemen bildutako ipuin guztietan. Lehendabizi, matrimonio bat, senar-emaztea, bat ere eredugarria ez dena, beren artean beti liskarrean baitabiltza. Mozkortu egiten dira, sekulako kristantza eta kale eskandaloak sortzen dituzte. Mozkortzen direnean biluzik dantzan ahazteko gai dira, eta abar. Ipuinetako batean, Azkuek jasotako ipuin batean, senar-emaztea hasten dira liskarrean ea nor den gaiztoago bietatik, eta hor, bien artean hasten diren liskarrean, nor gaiztoago erronkan, jakina, emazteak lortzen du garaipena, emaztea da beti garaile, garaiko klitxeen arabera.

Hara hor familiaren eredu kaskar bat. Etxeetan kontatzen diren ipuinek ez dute eredu onik eskaintzen.

Bestalde, Peru ta Marixeren oker gehienak edo txiste, grazi eta jokabide guztietarako, zerak, joera nabarmenenak hizkuntzaren ezagurea primitibo batetik datoz.

Ez daukate metaforizatze aukerarik. Emazteak Peruri esaten dionean “Peru ekatzu atea”, Peruk atea erroetatik atera eta bizkargainean hartzen du, ez duelako metaforarik ulertzeko gaitasunik, metaforak eta konparazioak eta zera horiek ulertzeko adimenik. Eta abstrazioetarako eta horrelakoetarako ahalmenik ez dutenez, orduan, hortik sortzen dira ekibokoak, ezusteak, eta abar.

Hizkuntza ez dute behar bezela menderatzen edo hizkuntzaren maila guztiz primitibo batean daude, oraindikan ere, Peru eta Marixe.

Nahiz eta herriko pertsonaiak diren, beren hizkuntza maila ez da hizkuntza maila duin bat Mogelentzat.

Batetik, bada, familia, matrimonioa, ohitura txarren habia baten moduan. Bestetik, hizkuntzaren eredu kaskarra. Eta, hain zuzen ere, bi leit motiv horiek, Mogelentzat hain deitoragarriak eta okerrak direnak, ditugu ipuinen saga horietan motore nagusi: senar-emazteen arteko liskarra eta hizkuntza kaskarra. Eta horien aurka, matrimonio eredugarria eta euskara eredu ona dira leit motiv nagusiak Peru Abarka-n zehar.

Batetik, hizkuntzarekiko ta hizkuntza duintzeko eta Basarteko Unibertsitatean eredu egokiak badaudela adierazten duen Mogelen intuizio hori: hiz-

kuntzaren inguruko kezka ageri da hor, teorizazio oso bat tajutzen du Mogelek hizkuntzaren inguruan. Kontutan hartu behar da Mogel muga-mugan dagoela aurreko tubalismoaren eta hizkuntzaren inguruko mitologia guzti horien eta ikerketa linguístiko razionalisten artean: Mogelen garairako ideratzen hasita dago razionalismoa hizkuntza gaietan –gogoratu berriro Humboldt–. *Peru Abarka* idazten duenean Mogel ez da dagoeneko Tubalzalea, gaztetan hala izan baldin bazen ere.

Bestetik, bigarren leit motiv edo elementua daukagu, ohitura txarrena: matrimonia, emaztearen patera, eta abar.

Eta Mogelek hasiera hasieratik, bere liburuaren hitzaurrean, eredu bat agertzen digu. Hala dio: “El célebre Juan Luis Vives dio a luz su aplaudida obra del Ejercicio de la Lengua Latina con el designio de que se ejercitasen los jóvenes de buen gusto en ella y aprendiesen sin fatigarse con diccionarios una abundancia de voces, las más usuales, etc. Se valió para ello del atractivo que trae de sí el diálogo, escribiólos acomodándose a la inteligencia de la tierna edad y con tal propiedad que en su género no hay cosa mejor, ni igual”.

Juan Luis Vivesen elkarrizketen eredu daukagu, bada. Eliza liburuetan ere, eredu berbera erabiltzen du, adibidez, *Kristau erakasle euskaldunak* liburuan (oso inportantea eta nahikoa ahaztuta daukaguna euskaldunok, zoritxarrez).

Eredu horretan, bere garaian oso modan egon zen Juan Luis Vivesen kasuan, Mogelek hartzen duen eredu horretan, gauza bitxi bat dago: Juan Luis Vivesek kaballeriako eleberririk arbuiatzen ditu jendea eta, batez ere, gazte jendea zoratzeko bidean jartzen dituelako, disipatzeko bidean jartzen dituelako eta abar. Arbuiatu egiten ditu, bada, kaballeriako nobelak eta Juan Luis Vivesen ondoren etorriko dira Valdés eta Malón de Etxaide eta sekulako giroa sortuko da Espainan kaballeriako eleberrien aurka, autore asko eta asko dauden nonbait, Jose María Valverde eta Martín Riquer-ek diotenez. Autore mordo bat dago garai hortantxe, “novela de caballería” horiek arbuiatzen dituztenak, eta giro horren ondoren etorriko da Cervantes “novela de caballería” hori disparateraino eramanez eta, zeraren, Quijote-aren bidez, generoarekin bukatzeraino.

Nolabait eta mutatis mutandi, nik ez dakit Mogel zenbateraino jabetzen den horretaz, bainan paralelismo bera egiten du markinarrak ere. Zera gertatzen da. Mogelek ere Peru eta Marixen eredu ordurako disparatua zuen eta idazleak egiten duena zera da, eredu zilipurdikatu, hor dauden eredu familiarra eta hizkuntzerana duintzeko: nolabait esateko, ideologikoki jantzi nahi ditu matrimonia eta familiako bizitza, modu zintzo, kristau eta legeen arabera osatutakoa, eta abar, eta abar: euskal gizonaren prototipoa eraikitzen ari da Mogel.

Eta hona hemen, non Peru Abarkan agertzen den senarrak izena duen Peru, eta bertan agertzen den emazteak, Marixe –eta ez Maria, adibidez–. *Peru Abarka* liburuan emaztea bitan izendatua agertzen da, eta bietan Marixe moduan agertzen da.

Eta bukatuko dut Angel Zelaietak egin zuen hitzaurre batean, Juan Mateo Zabalaren *Fábulas en dialecto bizkaino* liburuaren hitzaurrean, biltzen dituen hiru aipuekin. Peru eta Marixeren ipuinen aurkakoak dira, Mogelek bere Peru Abarkan planteatu zuen arbuioaren antzekoak.

Dio angel Zelaietak “badago puntu bat Mogel zaharrarengandik atera eta bai Bixentak eta bai Zabalak onartzen dutena. Ilustrazioaren usteei loturik jende ikasiak badaukala zer bait gehiagorik herri xeheak baino”.

Eta Juan Antonio Mogelek dio (bere semeagatik ari da, Txomintxoaren-gatik): “seme bata eskolauba da, liburu zalia; badaki erdera, ta euskeratuten deuskuz, gaba igaroteko, irakurri dituban ipuinak, baña ipuin onak, garbi ta iñoren kalte bagakuak. Egoten gatzakoz auak zabalik entzuten, ume txikerrak Peru ta Marixaren ipuin gatz bagaak, entzun daruezan garraz. Lengo egun baten berak buruz ikasita, esaeuskun ipuin txito eder bat, abade batek imini ebana berba neurtu ta soñutubaz”.

Gero bere iloba Bixentak dio: “umeago nintzanean berriz enzun oi nituen. zoro zororik, ta pozez erotuta, ipuiak. Sinesten nituen egia andi batzuek beze-la Peru ta Mariaren ipui farragarri ta sustrai gabeak”.

Juan Mateo Zabalak, berriz: “gogoan dot oraingo, zelan umeetan entzun geroaguzan aoa zabalik, eta edurra erigula, Peru eta Mariaren ipuin sustraiba-koak. Oraingo oneek dira sustrai andikoak, mamin ederrekoak eta hon eta onura zabalekoak”.

Mogel bere aipuan, Txomintxok ikasitako ipuinez ari denean, Esoporen ipuinei eta ipuin klasikoei buruz eta fabulei buruz ari da.

Gogoratuz zein fetxetan gauden, ilustrazio garaian gaudela alegia, zerak, muga muga hoietan gabiltzala, eredu idealizatu bat osatu da eredu herrikoi baten bizkar –eta aurka–. Eta handik pixka bat beranduxeago, berrogei bat urte geroago, Azkuek berak ere, ipuin sustrai gabeek eta gatz gabeek hitz egi-ten digu eta, hain zuzen ere, hark ere Peru eta Marixe aipatzen ditu.

Beraz, klitxe bat osatuta dago, klitxe bat eraiki du Mogelek *Peru Abarka*-n eta gero, horren ondoren, euskaldun idealizatu horren gainean erakitako ere-dua hartuko du Sabino Aranak beretzat, hau da, herri xehearen euskeraren-ganako arbuioa eta euskaldun jatorraren eredu bat sortu beharraren kontua. Baina ehun urte lehenagotik ere Mogelek hasia zuen bide hori.

Eta lagunek ere aukera izan dezaten, hemen bukatzen dut oraingoz nirea, bestela asko luzatuko gara.

Gero ere izango ahal dugu hitz egiteko aukera!